नीतिचन्द्रिका

विप्रयोर्विप्रवह्न्योश्च दम्पत्योः स्वामिभृत्ययोः ।
अन्तरेण न गन्तव्यं हलस्य वृषभस्य च ॥ ८६ ॥

पदविभागः

विप्रयोः, विप्र-वह्न्योः, च, दम्पत्योः, स्वामि-भृत्ययोः, अन्तरेण, न, गन्तव्यम्, हलस्य, वृषभस्य, च ।

अन्वयः

विप्रयोः विप्र-वह्न्योः च, दम्पत्योः, स्वामि-भृत्ययोः, हलस्य वृषभस्य च अन्तरेण (कदापि) न गन्तव्यम् ।

कठिनपदार्थः

- वह्निः – अग्निः ।
- भृत्यः – सेवकः ।

नीतिचन्द्रिका

विप्रयोर्विप्रवह्न्योश्च दम्पत्योः स्वामिभृत्ययोः ।
अन्तरेण न गन्तव्यं हलस्य वृषभस्य च ॥ ८६ ॥

भावार्थः

द्वयोः ब्राह्मणयोः मध्ये, ब्राह्मणस्य अग्नेः च मध्ये, पतिपत्न्योः मध्ये, हलस्य वृषभस्य च मध्ये न गन्तव्यम् । (प्रवेशः न करणीयः)

नीतिचन्द्रिका

विषादप्यमृतं ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम् ।
अमित्रादपि सद्वृत्तममेध्यादपि काञ्चनम् ॥ ८७ ॥

पदविभागः

विषात्, अपि, अमृतम्, ग्राह्यम्, बालात्, अपि, सुभाषितम्, अमित्रात्, अपि, सत्-वृत्तम्, अमेध्यात्, अपि, काञ्चनम् ।

अन्वयः

विषात् अपि अमृतं ग्राह्यम् । बालात् अपि सुभाषितं (ग्राह्यम्) । अमित्रात् अपि सद्वृत्तम् (ग्राह्यम्) । अमेध्यात् अपि काञ्चनम् (ग्राह्यम्) ।

कठिनपदार्थः

- ग्राह्यम् – स्वीकर्तव्यम् ।
- अमेध्यात् – मलिनात् ।
- काञ्चनम् - सुवर्णम् ।

नीतिचन्द्रिका

विषादप्यमृतं ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम् ।
अमित्रादपि सद्वृत्तममेध्यादपि काञ्चनम् ॥ ८७ ॥

भावार्थः

विषतः अपि अमृतं स्वीकरणीयम् । बालात् अपि उत्तमानि हितवचनानि गृहीतव्यानि । मित्रं न चेदपि तस्मादपि उत्तमाः गुणाः ग्राह्याः । अतिमलिनवस्तुतः अपि सुवर्णं स्वीकर्तव्यम् ।

नीतिचन्द्रिका

वृथा वृष्टिः समुद्रेषु वृथा तृप्तस्य भोजनम् ।
वृथा दानं समर्थस्य वृथा दीपो दिवापि च ॥ ८८ ॥

पदविभागः

वृथा, वृष्टिः, समुद्रेषु, वृथा, तृप्तस्य, भोजनम्, वृथा, दानम्, समर्थस्य, वृथा, दीपः, दिवा, अपि, च ।

कठिनपदार्थः

- वृथा – निरर्थकम् ।

अन्वयः

समुद्रेषु वृष्टिः वृथा, तृप्तस्य भोजनं वृथा, समर्थस्य दानं वृथा, दिवा च दीपः अपि वृथा (भवति) ।

नीतिचन्द्रिका

वृथा वृष्टिः समुद्रेषु वृथा तृप्तस्य भोजनम् ।
वृथा दानं समर्थस्य वृथा दीपो दिवापि च ॥ ८८ ॥

भावार्थः

समुद्रे वर्षणं निरर्थकम् । यत्र जलाभावः वर्तते तत्र वृष्टिः भवति चेत् आनुकूल्यं भवति । यस्य उदरं पूर्णम् अस्ति तस्मै भोजनदानं व्यर्थम् । यस्य सामर्थ्यं वर्तते, यश्च धनवान् अस्ति, तस्मै दानं वृथा भवति । अपि च दिवासमये सूर्यः एव प्रकाशं ददाति, एवं स्थिते दीपज्वालनं वृथा भवति ।

नीतिचन्द्रिका

वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः
पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः ।
निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्टश्रियं मन्त्रिणः
सर्वः कार्यवशाज्जनोऽभिरमते कस्यास्ति को वल्लभः ॥ ८९ ॥

पदविभागः

वृक्षम्, क्षीण-फलम्, त्यजन्ति, विहगाः, शुष्कम्, सरः, सारसाः, पुष्पम्, पर्युषितम्, त्यजन्ति, मधुपाः, दग्धम्, वनान्तम्, मृगाः, निर्द्रव्यम्, पुरुषम्, त्यजन्ति, गणिकाः, भ्रष्ट-श्रियम्, मन्त्रिणः, सर्वः, कार्यवशात्, जनः, अभिरमते, कस्य, अस्ति, कः, वल्लभः ।

अन्वयः

विहगाः क्षीणफलं वृक्षं त्यजन्ति । सारसाः शुष्कं सरः (त्यजन्ति) । मधुपाः पर्युषितं पुष्पं त्यजन्ति । मृगाः दग्धं वनान्तं (त्यजन्ति) । गणिकाः निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति । मन्त्रिणः भ्रष्टश्रियं (त्यजन्ति) । सर्वः जनः कार्यवशात् अभिरमते । कः कस्य वल्लभः अस्ति?

कठिनपदार्थः

- विहगाः – पक्षिणः ।
- सरः – सरोवरः ।
- सारसाः – पक्षिविशेषः ।
- मधुपाः – भ्रमराः ।
- पर्युषितम् – म्लानं, गतरात्रिकालकम् ।
- गणिकाः – वेश्याः ।
- अभिरमते – इच्छति ।
- वल्लभः – प्रियः ।

नीतिचन्द्रिका

वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः
पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः ।
निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्टश्रियं मन्त्रिणः
सर्वः कार्यवशाज्जनोऽभिरमते कस्यास्ति को वल्लभः ॥ ८९ ॥

भावार्थः

येषु वृक्षेषु फलानि न भवन्ति, अथवा अल्पानि फलानि भवन्ति, तान् वृक्षान् पक्षिणः त्यजन्ति । यस्मिन् सरोवरे जलं न भवति, तं सरोवरं सारसपक्षिणः त्यजन्ति (दूरं गच्छन्ति) भ्रमराः पर्युषितं कुसुमं परित्यजन्ति । यत् वनं दग्धमस्ति, यत्र सस्यवृक्षादयः न सन्ति, तत् वनं प्राणिनः त्यजन्ति । यस्य सकाशे प्रभूतं धनं वर्तते तस्य सकाशम् एव यान्ति गणिकाः । यः निर्धनः वर्तते, तं परित्यजन्ति ताः । मन्त्रिणः भ्रष्टश्रियं (निर्धनं) त्यजन्ति । एवं च सर्वः अपि जनः कार्यवशात् तं तं जनम् इच्छति । कस्य प्रियः कः वर्तते?

नीतिचन्द्रिका

वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥ ९० ॥

पदविभागः

वेदः, स्मृतिः, सत्-आचारः, स्वस्य, च, प्रियम्, आत्मनः, एतत्, चतुर्विधम्, प्राहुः, साक्षात्, धर्मस्य, लक्षणम् ।

अन्वयः

वेदः, स्मृतिः, सदाचारः, स्वस्य आत्मनः प्रियं च एतत् साक्षात् धर्मस्य चतुर्विधं लक्षणं (इति) प्राहुः ।

कठिनपदार्थः

- सदाचारः – शिष्टाचारः ।
- प्राहुः – वदन्ति ।

नीतिचन्द्रिका

वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥ ९० ॥

भावार्थः

श्रुतिः, स्मृतिः, शिष्टाचारः, स्वस्य आत्मनः प्रियम् इत्येतत् धर्मस्य साक्षात् चतुर्विधं लक्षणम् इति उच्यते ।